

Соціальні уявлення про ідеального політичного лідера

Світлана Походенко, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Запорізького національного технічного університету

УДК 316.6 +159.9.01

У статті поданий аналіз результатів емпіричного дослідження соціальних уявлень про ідеального політика мешканців Південного Сходу України, показана структура усвідомлюваних (раціональних) аспектів образу ідеального політичного лідера, підсвідомих прагнень і очікувань. Це надає можливість усвідомити основні потреби і прагнення українського виборця, а також створювати ефективний політичний імідж.

Ключові слова: політичне лідерство, політичний імідж, соціальні уявлення.

В статье представлен анализ эмпирического исследования социальных представлений об идеальном политическом лидере жителей Юго-Востока Украины, показана структура осознаваемых (рациональных) аспектов образа идеального политического лидера, неосознанных стремлений и ожиданий. Это дает возможность понять основные потребности и стремления украинского избирателя, а также создавать эффективный политический имидж.

Ключевые слова: политическое лидерство, политический имидж, социальные представления.

The article contains the analysis of the results of the empirical research of social representations of the ideal politician among people living in the South-East of Ukraine. The structure of the perceivable conscious (rational) aspects of the image of the ideal politician, as well as unconscious expectations has been depicted. This helps

to realize basic needs and expectations of the Ukrainian electorates and to create the effective political image.

Key words: political leadership, political image, social representations.

Аналіз наукових публікацій і результатів емпіричних досліджень різних аспектів політичного лідерства дав змогу виділити два основні напрямки у розгляді означеного феномену. До першого належать дослідження, спрямовані на вивчення власне політичних лідерів. Цей напрям позиціонований роботами «біографічного» (біографії, мемуари, публіцистичні роботи); політико-соціологічного (статистичні дані про участь у політичному житті, аналіз причин зниження представництва жінок у владних структурах, а також перешкоди, що існують на шляху до політичного олімпу тощо) та соціально-психологічного (виявлення і характеристика іміджів політичних лідерів) змісту.

До другого напрямку належать дослідження того, якими постають політичні лідери у масовій свідомості. Він менше розроблений і представлений лише окремими розвідками. [1] Так, вивчалось, зокрема, те, як імідж кандидата-політика впливає на сприйняття його виступу (промови); виявлялися найпоширеніші серед населення іміджі бажаного кандидата у президенти України [2]; досліджувались основні смислові компоненти іміджу політиків (в тому числі й жіночої статі).[3]. Наукова розробка проблем психології сприймання політичних лідерів потребує подальших комплексних досліджень.

Російські та українські науковці (О. Башкірова, Н. Лайдинен, Л. Гегель, Р. Мамедбейлі, Л. Московічева, О. Красицькіна, Д. Левчик, Е. Левчик, С. Ціпка, О. Шевченко) вже здійснили спробу шляхом соціально-психологічних досліджень окреслити образ ідеального політичного лідера, який має такі риси, як справедливість, чесність, патріотизм, сила волі, відповідальність, цілеспрямованість, ретельність, далекоглядність, висока освіченість, розум,

уважність, обов'язковість, організаційний таланти, рішучість, сміливість, впевненість в собі, владність, компетентність, дипломатичність. При цьому пріоритетна роль надається патріотизмові, чесності, справедливості та рішучості [4].

Більшість відомих нам дослідників обмежуються аналізом вербалізованих і раціональних складових образу політичного лідера, одержаних в результаті різноманітних опитів. Поза сумнівом, подібні дослідження дають цінний матеріал про очікування громадян відносно особистості політичного діяча та його позиції, але при цьому за рамками розгляду залишається значний пласт інформації, що робить портрет політика ніби одновимірним.

Водночас було доведено, що існують і неусвідомлювані, ірраціональні оцінки політичних діячів, які суттєво впливають на формування образу останніх. Дослідженню підсвідомого рівня сприймання політичних лідерів присвятили свої праці О. Шестопал, М. Новікова-Грунд, Д. Дурдін, Н. Шелекасова, М. Андріанов, Н. Ілюхіна, Є. Дорофєєв та ін. [5-8]. При цьому теоретики різних психологічних шкіл одностайно визнають примат несвідомої сфери, яка, за різними оцінками, на 70-97% контролює психічну діяльність людини.

У вітчизняній психологічній науці вже проводяться теоретичні й методологічні дослідження з даної проблеми. Актуальними на сьогодні є вивчення в контексті аналітичної психології питання про свідомі і несвідомі аспекти ментальності та пошук емпіричних показників політичної ментальності (Н. Каліна, С. Чорний, О. Шоркін); тема так званих *суспільно-політичних міфів*, в основі яких лежить суб'єктивне неререфлексоване сприймання дійсності, що фіксується у смислах (В. Жовтянська); проблеми політичного лідерства (С. Грабовська, С. Гарькавець, В. Третьяченко); становлення української ідентичності в аспектах реальної політики (О. Колісник, М. Костицький, В. Куєвда); психотерапія негативних наслідків поляризації суспільства (П. Горностаї) тощо.

У цьому зв'язку безумовний інтерес становить вивчення несвідомих аспектів сприйняття населенням образів сучасних політиків.

Метою нашого спільного з О. М. Нестеренко дослідження стало визначення особливостей сприйняття образу ідеального політичного лідера у співвідношенні його раціональних та ірраціональних аспектів.

Емпіричне дослідження в 2009 р. охоплювало 300 осіб - мешканців міст та селищ Запорізької і Дніпропетровської областей. У вибірці представлені дорослі люди всіх вікових груп, чоловіки (42%) і жінки (58%), люди з різним рівнем освіти. Професійний склад опитаних також був різноманітний: студенти, домогосподарки, пенсіонери, люди розумової і фізичної праці. При відборі респондентів враховувалися, до того ж, їхні політичні погляди.

Варто зауважити, що провести традиційне психологічне дослідження у політичній сфері вкрай важко. Результати застосування класичного методичного апарату для дослідження (опитувальники) у цій сфері ні у досліджуваних, ні у дослідників особливого захоплення, як правило, не викликають.

Раціональні уявлення про ідеального політика досліджували за допомогою особистісного диференціала (див. табл. 1) та шляхом контент-аналізу відповідей на відкрите запитання «Які якості мають бути притаманні ідеальному політику?»

	3	2	1	0	1	2	3	
О	Безвідповідальний						2,25	Добросовісний
А	Млявий						2,21	Енергійний
С	Слабкий						2,06	Сильний
А	Нелюдимий						2,04	Товариський
С	Залежний					1,97		Незалежний
С	Несамостійний					1,98		Самостійний
О	Черствий					1,67		Чуйний
О	Ворожий					1,63		Доброзичливий
О	Привабливий		1,73					Непривабливий
А	Балакучий		1,89					Мовчазний
С	Упертий				0,2			Поступливий
А	Замкнутий					1,49		Відкритий
О	Добрий		2					Егоїстичний
А	Діяльний		2,22					Пасивний
С	Рішучий		2,25					Нерішучий
О	Справедливий		2,31					Несправедливий
С	Розслаблений					0,58		Напружений
А	Метушливий					0,52		Спокійний
С	Упевнений		2,35					Непевнений
О	Чесний		2,31					Нещирий
А	Дратівливий					0,76		Незворушний

Як свідчать результати, респонденти найбільше цінують впевненість та високі моральні якості: чесність і справедливість. Політик має бути рішучим, діяльним, енергійним і добросовісним, сильним і товариським. Найменш значущими для ідеального політика виявилися шкали «упевнений-

поступливий», а «спокійний метушливий», «напружений-розслаблений», «дратівливий - незворушний». За трьома факторами ОД сума середніх оцінок респондентів була такою: фактор оцінки - 13,9, фактор сили - 11,39, фактор активності - 11,13.

Фактор оцінки є провідним: провідну роль у формуванні ідеального прототипу політичного лідера відіграють морально-психологічні характеристики. Люди очікують чуйного, доброзичливого та відкритого, а, отже схильного до емпатії політика. Ідеальний політик має добросовісно ставитися до роботи, від його чесності залежить справедливість чи несправедливість ухвал. Йдеться про здатність лідера не ототожнювати себе із зовнішніми атрибутами влади, а просто спілкуватися з людьми, уважно ставитися до них. Зовнішня привабливість не є вирішальною.

Яким би не був перелік привабливих якостей ідеального політика за змістом, ці характеристики необхідно оцінювати з точки зору двох інших особистісних вимірювань - сили й активності. В українській історії взагалі, а в останні часи особливо вельми важливу роль відіграє параметр сили. Зрозуміло, мало хто з респондентів буде відкрито славити силу. Але навіть в усвідомлюваних оцінках респондентів, що стосуються образу ідеального політика, є менш усвідомлюваний рівень атитюдів, пов'язаний із представленням про політика як про сильного. Особистісна сила (сюди належать такі компоненти, як інтелектуальні ресурси, психологічна врівноваженість, здатність захистити) безумовно підвищують атрактивність реального політика. Отже, ідеальний політик повинен бути однозначно сильним.

Активність як особистісна характеристика пов'язана з виконанням владних повноважень. Про активність політика люди переважно мають уявлення не тільки за якістю зроблених справ, але й за енергійністю жестів, манерою рухатись. Ми з'ясували, що активність є необхідною частиною образу ідеального політика, та, як показують результати дослідження, далеко не всі її прояви

подобуються респондентам. Метушливість обертається негативними оцінками активності.

Результати конвент-аналізу відповідей респондентів на відкрите запитання «Які якості мають бути притаманні ідеальному політику?» дають підстави дещо розширити семантичне поле соціально бажаного образу політика. Всі одержані висловлювання було розподілено на дві групи: особистісні якості та характеристики соціальної взаємодії.

Аналіз соціально-бажаних особистісних якостей ідеального політика дав змогу виділити п'ять груп:

1. Перша і найбільша групи об'єднала такі моральні якості (44,2% висловлювань): чесність (балів - 104; 30,1%), порядність (балів - 12; 3,5%), вірність (балів - 5; 1,4%), патріотизм (балів - 5; 1,4%), любов до Батьківщини (балів - 2; 0,6%), гідність (балів - 2; 0,6%), принциповість (балів - 2; 0,6%). Громадяни воліють політика, який був би безпартійним (балів - 2; 0,6%) українцем (балів - 3; 0,9%), що вірить в Бога (балів - 2; 0,6%), має совість (балів - 5; 1,4%), тримає слово (балів - 2; 0,6%) і є скромною людиною (балів - 2; 0,6%). Водночас ідеальний політик в моральному плані повинен бути трохи підлим (балів - 2; 0,6%), хитрим (балів - 2; 0,6%) та наглим (балів - 2; 0,6%). Слід зазначити, що проблеми моральності, внутрішньої етики людини є головними для української культури і ментальності. До того ж вони перебувають на першому плані в країнах зі складним соціально-економічним становищем.

2. Другою за кількістю висловлювань виявилася група вольових якостей (18,4% висловлювань): впевненість (балів - 20; 5,8%), сила (балів - 18; 5,2%), цілеспрямованість (балів - 11; 3,2%), упертість (балів - 3; 0,9%), наполегливість (балів - 3; 0,9%), стійкий характер (балів - 2; 0,6%), спрямованість до стабільності (балів - 2; 0,6%), сміливість (балів - 2; 0,6%).

3. Дещо менше громадяни цінують інтелектуальні здібності політика (17,7% висловлювань). Ідеальний політик має бути розумним (балів - 20; 6,1%),

«грамотним» (балів - 11; 3,2%), освіченим (балів - 9; 2,6%), мудрим (балів - 8; 2,3%), розвиненим (балів - 5; 1,4%), здатним швидко мислити (балів - 3; 0,9%), компетентним (балів - 2; 0,6%) та мати здоровий глузд (балів - 2; 0,6%).

4. Ідеальний політик має бути активним (9,1% висловлювань): активність (балів - 12; 3,5%), рішучість (балів 13, 3,8%), енергійність (балів - 3; 0,9%), ризиковість (балів - 2; 0,6%), спритність (балів - 1; 0,3%).

5. Емоційні риси в усвідомлюваному образі ідеального політика стоть на передостанньому місці (4,1% висловлювань): доброта (балів - 12; 3,5%), чуттєвість (балів - 2; 0,6%).

6. Фізична привабливість не відіграє вирішальної ролі, але також позначена в образі (2,4% висловлювань): красивий (балів - 3; 0,9%), привабливий (балів - 2; 0,6%), ненапружений (балів -1; 0,3%), мати гарну зачіску (балів - 1; 0,3%), мати високий зріст (балів - 1; 0,3%)

Уявлення про ідеального політичного лідера значно розширюються при аналізі характеристик, пов'язаних із соціальною взаємодією.

Фактор «Ставлення до людей» описує ідеального політика як такого, що має гуманістичну спрямованість. Його воліють бачити справедливим, але суворим, щедрим, коректним, лояльним, чуйним та уважним. При цьому звернемо увагу, що політик має бути достатньо твердим.

Фактор «Місце в системі міжособистісних стосунків» описує установку політичного лідера на відкриту взаємодію. Така установка загалом інтерпретується як балакучість, самостійність, незалежність, комунікативність, прозорість, самодостатність, успішність. Ймовірно, зміст даного фактора можна співвіднести з поняттям екстраверсії і водночас з установкою на маніпулятивне спілкування. Цей факт підтверджується висловлюваннями деяких громадян, що ідеальний політик вміє прилаштовуватися до обставин.

Фактор «Ставлення до праці» визначає ідеального політика як добросовісного, працелюбного, надійного та здатного витримувати певні навантаження.

Ми вже зазначали, що в образі політика, яким його бачать респонденти, завжди є «друге дно» - ті пласти, які не усвідомлюються спостерігачами. При цьому одні несвідомі характеристики пов'язані з індивідуальними особливостями того, хто оцінює політика; інші - з масовими стереотипами, породженими ЗМІ; треті - кореняться в глибинних уявленнях, загальних для людей даної культури (у «архетипах колективного несвідомого», за Юнгом) [9].

Для аналізу ірраціональних (мало усвідомлюваних) компонентів образу ідеального політика в нашому дослідженні було використано модифікований колективом психологів під керівництвом Л. М. Собчик варіант тесту Сонді, а також результати і висновки останніх експериментів вітчизняних і зарубіжних психологів із застосуванням даного тесту [10]. Піддослідним пропонувалося обрати портрети з кожної серії, що асоціюються з ідеальними політиками, та ті, що зовсім не схожі на ідеального політика.

Образна форма відповіді сприяє забезпеченню зниження опору та рівня тривоги в респондента, що дає змогу отримати значно більше інформації на задану тему, ніж при прямих висловлюваннях. Інтерпретація спонтанних образів орієнтується не на виявлення прямого змісту, а на підкреслення латентного, прихованого.

Як видно з табл. 2, респонденти наділили ідеального політика такими рисами: пасивний, з м'яким характером, поступливий, з розвиненим почуттям провини; емоційна екзальтованість та афективність, пов'язана з демонстрацією сумлінності та загостреним почуттям справедливості. Він повинен мати виражену прихильність до матері, гуманістичну спрямованість та бути вірним певним ідеям.

Дослідження показало, що для ідеального політика властивий наблизений до лінійного усереднений тип особистісного профілю, в якому, як правило, переважають вибори «коридору норми» (1-2 позитивних, негативних чи змішаних вибори портретів одного фактора), відсутні різкі відхилення у позитивний або негативний бік за будь-якою потребою (фактором). Частотний аналіз показує, що числові значення кількості виборів переважно перебувають в інтервалі між 1 і 3 (в абсолютному вираженні), граничні значення (+6, -6, 0) спостерігаються досить рідко. Це свідчить про прагнення до особистісної цілісності ідеального політика, збалансованості потреб, емоційної стабільності, відсутності внутрішніх конфліктів, надмірної нервової напруженості.

Поєднання нульових і амбівалентних реакцій у нормі зустрічається у добре збалансованих спокійних людей, а отже, є ознакою відсутності незадоволених потреб, патологічного напруження.

Структура підсвідомих уявлень про ідеального лідера включала в себе, переважно, портрети серій «*h*» та «*e*». Це свідчить, що від такого лідера очікують проявів м'якості, ніжності, сердечності, доброти, а також здатності до співчуття, терпимості тощо. Такі результати, на наш погляд, є закономірними, оскільки вищезгадані риси є здебільшого фемінінними, а саме цих «людських» рис не вистачає в сучасному суспільстві.

Результати аналізу підсвідомих уявлень про ідеального політика свідчать про те, що для українців лідер - це, перш за все, людина м'яка та чуйна, що викликає довіру у людей і працює заради інших. Тому можна сказати, що певну харизму людини, що робить її лідером насамперед в першу чергу, створює саме поєднання таких найважливіших характеристик політика, як уміння вести за собою маси, захищати народні інтереси й уміння викликати довіру, пошану людей. Цей перелік, до речі, перегукується з судженнями політолога С. Недбаєвського щодо аспектів побудови іміджу українського політичного лідера.

На його думку, власне моральний аспект є вирішальним при розробленні іміджевих сценаріїв в Україні [11].

Тип портрета	<i>h</i> – сексуальна недиференційованість	<i>s</i> – садизм	<i>e</i> – епізентоїдні тензії	<i>hy</i> – істеричні прояви	<i>k</i> – кататонічні тензії	<i>p</i> – параноїдні тензії	<i>d</i> – депресивно-меланхолічні рис	<i>m</i> – маніакальні прояви
Середня кількість виборів	2,12–0,96	1,4–1,74	2,22–0,88	1,6–1,42	0,76–1,72	1,22–1,18	0,98–1,6	2–1,28

Можна також стверджувати, що частина згаданих рис притаманна і свідомим образам. Поряд із тим, деякі риси, передусім пасивність, протиставляються тим, які є у свідомих уявленнях (там бажають бачити відносно енергійного, рішучого лідера). Все це дає змогу вести мову про те, що існує певна різниця між свідомими (раціональними) та підсвідомими (ірраціональними) уявленнями про політичних лідерів, про що йшлося, зокрема, в працях О. Шестоपाल та інших дослідників.

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження дає підставу зробити такі **висновки**:

1. Образ ідеального політичного лідера є складним соціально-психологічним феноменом, який складається з раціональних (свідомих) та ірраціональних (підсвідомих) психічних компонентів. Суто раціональні оцінки того, що подобається або не подобається в тому або іншому політичному діячі, не можуть розглядатись як адекватний інструмент аналізу і прогнозу і повинні бути доповнені дослідженням глибинних шарів сприйняття.

2. До найважливіших якостей ідеального лідера (свідомий рівень) респонденти відносять: відповідальність, енергійність, силу, незалежність, чуйність, доброзичливість, уміння переконувати. Провідну роль в формуванні ідеального прототипу лідера відіграють морально-етичні характеристики.

3. Результати аналізу підсвідомих уявлень про ідеального політика свідчать, що для українців лідер - це, перш за все, дуже м'яка людина, яка викликає довіру у людей і працює на благо народу і країни. Найважливіша

характеристика ідеального політика - уміння викликати пошану в людей та здатність принести себе в жертву заради суспільних інтересів.

4. Представлені результати дослідження показують, що якісні та проєктивні методи можуть успішно використовуватися в соціально-психологічних дослідженнях, зокрема для вивчення соціальних уявлень. Застосування їх дають змогу підійти до вивчення особливостей певної соціальної групи не абстраговано, а в контексті певного соціокультурного устрою; підвищити ступінь надійності дослідження; діагностувати не тільки свідомі, а й підсвідомі утворення у масовій свідомості та прогнозувати динаміку і спрямованість поведінки соціальних груп.

Включення в процес вивчення психологічних феноменів, особливо несвідомих, які не мають на сьогодні строгої системи оцінки й інтерпретації інтуїтивного компонента, дає досліднику додатковий потужний ресурс і критерій пізнання. Перспективними напрямками подальших комплексних досліджень, на наш погляд, може бути вивчення, поряд зі свідомими, підсвідомих уявлень про політиків у різних вікових і соціальних групах, а також впливу останніх на політичну поведінку особистості.